

ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА КОРИСЛИВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Аналізується динаміка групової корисливої злочинності неповнолітніх. Розглядається структура корисливих злочинів здійснених неповнолітніми.

Ключові слова: неповнолітні, потерпілі, корисливі злочини.

Анализируется динамика групповой корыстной преступности несовершеннолетних. Рассматривается структура корыстных преступлений осуществленных несовершеннолетними.

Ключевые слова: несовершеннолетние, потерпевшие, корыстные преступления.

A group mercenary crime of minor wave is analysed in this labour. The structure of mercenary crimes of carried out is examined by minor.

Key words: minor, victims, mercenary crimes.

Злочинність серед неповнолітніх – це проблема, без сумніву, всього нашого суспільства, кожного із нас. За даними відділу кримінальної міліції у справах неповнолітніх МВС України сьогодні в країні проживає 13 млн дітей. Унаслідок непростих соціально-економічних умов, які супроводжують сучасний період розвитку України, та через інші чинники, що виникають у переломні моменти становлення правової, демократичної та соціальної держави спостерігається тенденція зростання злочинності серед неповнолітніх, особливо групової корисливої злочинності.

Найбільш криміногенними є групи 16–17-літніх. Кількість суспільно небезпечних діянь, що вчиняються неповнолітніми, котрі не досягли віку кримінальної відповідальності, є значно вищою, ніж рівень злочинності 14–15-літніх. Темп цього росту у 14–15-літніх є вищим, ніж у 16–17-літніх, а темп росту 16–17-літніх є вищим, ніж у 18–24-літніх. Відбувається набуття кримінального досвіду молодшою віковою категорією, наростає група осіб, що приходять у наступну вікову категорію вже з набутим кримінальним досвідом.

Соціально-демографічні особливості персональної характеристики неповнолітніх злочинців пов'язані з тим, що «злочинна активність» у сфері різних вікових груп неповнолітніх значно різниться. Це обумовлено особливостями статусу, рівнем розвитку, умовами виховання та контролю.

Крім того, 36 % неповнолітніх скоюють злочини разом із дорослими, 75 % – у складі групи, 17 % неповнолітніх – у стані алкогольного й наркотичного сп'яніння. Часто вже судимі дорослі втягують у злочинну діяльність неповнолітніх.

© СМОЛЕНСЬКИЙ Дмитро Петрович – здобувач Волинського національного університету імені Лесі Українки

Як свідчить судова статистика, за останні роки, кількість неповнолітніх, які вчинили злочини за участю дорослих, збільшилася в 2,2 раза.

Втягнення неповнолітнього у злочин виявляється в діях дорослої особи, пов'язаних із безпосереднім психічним та фізичним впливом на неповнолітнього, учинених із метою викликати у нього прагнення взяти участь у злочині, і передбачає ініціативну поведінку, пов'язану із впливом на неповнолітнього для залучення його до участі у злочині, зокрема переконання, залякування, підкуп, обман, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань, пропозицію вчинити злочин, обіцянку придбати або збути вкрадене, давання порад про місце і способи вчинення або про приховання слідів злочину, розпиття спиртних напоїв із неповнолітнім з метою полегшити схилення його до вчинення злочину тощо.

За останнє десятиріччя з урахуванням динаміки коливань чисельності щорічний приріст неповнолітніх-крадіїв у середньому складав 37 %. Статистичні спостереження підтверджують певні тенденції у прояві корисливих злочинів. Загалом державна статистика засвідчує, що за останні роки в Україні неповнолітні причетні в середньому до сорока тисяч злочинів¹.

Найбільш поширеним видом злочину серед неповнолітніх є крадіжки – вид злочинів проти приватної власності, які становлять понад 40 % усіх злочинів, що зареєстровані карним розшуком. На другому місці за частотою стоять грабжі і розбій. Серед крадіжок найнебезпечнішими і резонансними вважаються квартирні й викрадення автотранспорту. Перші становлять 32 % усіх зареєстрованих крадіжок, другі – 5 %². Квартирні крадіжки вчиняють здебільшого вдень (від 10 до 16 години) у так званих спальних районах, викрадення автотранспорту – найчастіше ввечері й уночі. Крім того, частими є крадіжки на транспорті, кишенькові, худоби (у сільській місцевості), у місцях спільного проживання (гуртожитках, готелях).

Крадіжки вчиняються неповнолітніми й у дрібних продовольчих або промислових магазинах чи кіосках. Найбільш часто викрадаються продукти харчування, алкоголь, тютюнові вироби. Не менш високий рівень квартирних крадіжок і крадіжок із дачних ділянок, де викрадається все, що має ціну і може бути без великих затрат реалізоване. Наведені показники свідчать про відносну стабільність рівня цього виду злочинності, навіть проявилася тенденція до його неістотного зниження.

Підвищений інтерес кримінологів завжди потребує аналізу структури (якісної характеристики) злочинності неповнолітніх. У спеціальній літературі неодноразово зазначалося, що для неповнолітніх характерним є скоєння певного кола злочинів. Цей висновок підтверджується також результатами дослідження, проведеного Б. Головкіним. Як з'ясувалося, сучасна злочинність неповнолітніх у великому місті має переважно корисливу спрямованість³.

Як вказує Б. Головкін, у кримінологічному аспекті крадіжка – це незаконне збагачення, паразитизм. Отримання певних матеріальних благ без відповідних затрат праці й часу певною мірою нейтралізує ризик викриття й покарання за крадіжку, що приваблює окремих осіб як спосіб наживи. Нерідко підґрунтям крадіжки є заздрість, гонитва за престижем чи буденне паразитичне споживання матеріальних благ. Родзинкою крадіжки є «таємничість дійства», на яке так розраховує крадій. Для неповнолітніх злодіїв це ще й привабливий елемент гри, пов'язаний із необхідністю ризику й переховування, що створює такий жаданий присмак романтики.

У зв'язку з неоднорідністю крадіжок за місцем їх учинення, вартості предметів посягання та сумами спричинених збитків вважаємо за необхідне класифікувати такі злочини, розділити їх на групи й дати їх кримінологічну характеристику.

Зокрема, виділяються такі види крадіжок, учинені неповнолітніми: з квартир та інших помешкань; із кіосків (магазинів); у натовпі; із салонів автотранспорту. Окремо слід вирізняти крадіжки кольорових (чорних) металів та виробів із них, які теж відповідають названому класифікаційному критерію (місце вчинення злочину).

За даними Б. Головкина, найпоширенішими крадіжками неповнолітніх є викрадення предметів із чорних та кольорових металів (38,8 %)⁴. «Синдром металошукачів» став прикритим атрибутом сучасності, який найбільш уражені соціально-недолені верстви населення, а також неповнолітні. Ідеться про викрадення будь-яких предметів із кольорових та чорних металів, які можна віднести до найближчого пункту приймання металевих виробів. Власне, викрадення металевих предметів для неповнолітніх стало чи не захопленням, яке замінило дитячі ігри, ще донедавна популярні серед них. Складається враження, що вони, намагаючись копіювати дорослих, влаштувуючи іноді своєрідні змагання.

Неповнолітні злочинці частіше викрадали металеві вироби, що перебували у приватній власності (22,2 %), трохи рідше – у державній (16,6 %). Певною мірою це можна пояснити відомою всім обставиною: державна власність, яка могла б зацікавити неповнолітніх, уже розкрадена, тому вони переорієнтувалися на особисте майно громадян. Крадуть усе, що „погано лежить»: алюмінієві бідони, миски, тази, каструлі, багато інших предметів широкого господарського вжитку. Такі крадіжки переважно вчиняють групи неповнолітніх. Вони спочатку вивідують, де розміщені предмети з кольорових металів, які можна викрасти з мінімальним ризиком, а потім, якщо немає вільного доступу, проникають на територію домогосподарства, в підсобні приміщення, вчиняють крадіжку. Головне, щоб господарі майна не схопили «на гарячому». Далі викрадені речі здають до пунктів приймання металевих виробів, вивучені гроші ділять порівну між учасниками групи й втрачають на розваги, спиртні напої чи програють у гральних автоматах. А згодом – знову за «справу». І так до затримання або викриття потерпілими.

Кількість крадіжок в окремі пори року майже однакова. Якщо восени зафіксовано 28,3 % злочинів, то влітку і взимку – по 26,4 %, і лише весною встановлене певне зниження кримінальної активності крадіїв кольорових та чорних металів – 19 %. Із цього випливає, що неповнолітні крадуть ці предмети упродовж усього року, тобто тоді, коли знайдуть, бо ж вільного часу в них вистачає, адже вони день у день безцільно вештаються вулицями, нишпорять по горищах, підвалах та інших занедбаних місцях.

Усе це свідчить, що бракує соціального контролю школи та інших навчальних закладів, оскільки вдень учні повинні бути в класах на уроках. Батьки також не знають, що роблять їхні діти вечорами та вночі, чому їх немає вдома. Крім того, трапляються випадки відвертого цинізму неповнолітніх і сподівання на безкарність, коли вони серед білого дня заходять у жилі під'їзди й демонстративно здирають алюмінієве обрамлення дверей ліфтових шахт, крадуть інше обладнання.

Друге місце посідають крадіжки з квартир та інших приміщень (35,8 %). Причому беззаперечне лідерство належить квартирним крадіжкам – 25,9 %. Криміно-

логічний аспект квартирної крадіжки в тому, що такий злодій-домушник – це джерело високої суспільної небезпеки, оскільки він свідомо обирає протизаконний спосіб дій. Це специфічні злочинці, яких небезпідставно відносять до «еліти» злочинного світу. Вони, зазвичай, активні прихильники злочинної ідеології та злочинного способу життя (жити за чужий рахунок, особисто не працювати). Крім того, каста квартирних злодіїв вирізняється серед інших певними особливостями: загострене почуття небезпеки, кмітливість, спостережливість, розсудливість, винахідливість, неабиякі технічні здібності, поєднанні з антисуспільними поглядами й нормами поведінки, заслуговують на особливу увагу правоохоронних органів.

Проведений аналіз викрадених речей свідчить, що неповнолітні злодії передусім орієнтуються на заволодіння грошима й валютою (39 %), виробами із золота (26,2 %). Це дуже тривожна тенденція. Адже названі предмети донедавна не були атрибутами дитячого життя, однак сучасна молодь убачає в них засоби для здобуття престижу та переваги над іншими, що дає змогу їм вирізнитися, самоствердитися в колі однолітків. Міркування престижу вбачаються у викраденні одягу (12 %) й аудіо- відеотехніки (8,3 %). Тут, окрім наведених мотивів, спрацьовує прагнення досягти певного стандарту, визнаного у референтній групі. У решті випадків об'єктами посягання були інші предмети.

Зазначені злочини найчастіше вчиняють від 12 до 16 годин (11,1 %), коли господарі житла відсутні. При цьому зловмисники нерідко потрапляють до помешкання через квартиру, вікно чи балкон. Такі злочини найчастіше скоює група з 2–3 чоловік, до складу якої нерідко входять дорослі, при цьому найменшому за компетенцією ставлять мету проникнути у квартиру та впустити до помешкання інших співучасників. Для крадіжки обирають те помешкання, в якому попередньо побував один із членів злочинної групи й пересвідчився в наявності цінностей. Іноді непрошені «гості» залазять до житла без «розвідки», розраховуючи, що там можна знайти певні цінні речі.

Квартирні крадіжки вчиняють також від 17 до 20 (9,2 %) та від 21 до 24 години (9,2 %). Вечорами застосовують такий «сценарій». Перебуваючи в гостях у своїх друзів чи знайомих, неповнолітні непомітно вистежують ті місця, де господарі традиційно зберігають гроші або цінності, нерідко провокують господарів викрити такі схованки. Скориставшись нагодою й переконавшись у наявності грошей, золота чи валюти, під будь-яким надуманим приводом потрапляють до квартири і скоюють крадіжку. Бувають випадки, коли неповнолітні проникають до помешкання, підібравши ключі. Значно рідше крадіжки вчиняють в інший час: від 8 до 12 – 3,7 %; від 24 до 4 години – 1,8 %⁵.

Інший різновид злочинів неповнолітніх – це крадіжки в натовпі (9,2 %). Традиційно місця скупчення людей злочинці відстежують, особливо це стосується ринків, вокзалів великих міст і т. д. Відвідувачі таких місць, особливо ті, хто приїхав із провінції, від величезної кількості товарів, масштабів торговельних площ, натовпу покупців, постійної штовханини, часто губляться, втрачають увагу, а з нею й пильність. Не є винятком і численні реалізатори дріб'язкового товару, які, хоч і мають певний досвід торгівлі на базарах, проте в час-пік не спроможні забезпечити недоторканість своїх прилавків.

І перші, й другі нерідко стають жертвами неповнолітніх злодіїв. У покупців найчастіше викрадають гаманці з грошима, а у продавців – товар. Установлено, що найчастіше неповнолітні злодії, помітивши гаманець у потерпілого, котрий

перебуває в доступному місці, певний час супроводжують жертву, а потім, дочекавшись слухної нагоди, викрадають гаманець і зникають у натовпі. При цьому вони нерідко розрізають відточеною монетою жіночі сумочки, барсетки чи поліетиленові пакети. Крадіжки з прилавків учиняють, блукаючи торговельними рядами, в очікуванні зручного моменту, коли хтось із продавців втратить пильність чи на кілька секунд відійде за товаром. Злодії забирають перше, що „трапиться під руки», та йдуть геть.

Підвищений інтерес неповнолітніх до автотранспорту може вилитися у злочини корисливої спрямованості. Насамперед ідеться про викрадення автомобілів, приймачів та іншої аудіотехніки з автомобілів, залишених власниками без нагляду. Неповнолітні, заглядавши автомобілі, розбивають бокове скло, проникають в автомобіль і забирають річ, потім, як правило, збувають її на базарі радіотехніки, а отримані гроші витрачають на різні розваги. Увагу злодіїв може привернути необачно залишена барсетка на сидінні авто тощо. Значно рідше неповнолітні злодії учиняють викрадення автотранспортних засобів, аби покататися. Подібні вчинки нерідко завершуються дорожньо-транспортними пригодами й аварійними ситуаціями.

Питома вага шахрайства серед злочинців проти приватної власності невелика – близько 5 %. Але шахрайство високолатентне, бо багато потерпілих не подають заяв про вчинення шахрайства, тому що їхня поведінка небездоганна – від злочинної до смішної в очах інших; потерпілі не усвідомлюють себе ошуканими; не розраховують на те, що міліція зможе повернути втрачене, або не хочуть пояснювати походження втрачених цінностей.

Для більш якісного усвідомлення передусім висвітливо загальну ситуацію, що склалася в окремих регіонах. За даними УМВС Волинської області значна частка злочинів неповнолітніх припадає на крадіжки приватного й державного майна, одиничні випадки викрадення автотранспорту, і майже непомітне шахрайство. У злочинному середовищі серед неповнолітніх спостерігається високий рівень організованості. Дві третини неповнолітніх щорічно учиняють злочини у складі групи. Якщо загальний показник групової злочинності близько 20 %, то для неповнолітніх більше – 50 %, це зумовлюється психофізичними особливостями неповнолітніх, їх прагненням до спілкування та захищеності.

Протягом останніх років дедалі частіше угруповання неповнолітніх об'єднуються не за типом «компанії однолітків (однокласників)», а різновікових категорій, тобто ватажки є старшими від інших членів групи, а малолітні використовуються для допоміжних функцій. Така структура стає добре організованою, здатною вирішувати самостійні та різноманітні завдання. Це, у свою чергу, дає змогу зберегти автономність, а іноді навмисно й наполегливо відділити її від «дорослої» злочинності. Таким чином, відбувається перетворення групової злочинності неповнолітніх в організовану, а потім у професійну.

Злочинні угруповання неповнолітніх усе частіше змінюють орієнтацію з насильницької на корисливу й агресивно-корисливу. За вбивства, насильства, погрози зараз можна добре «заробити». Така ситуація швидко «перевиховує» делінквентів. Відходять у минуле й «ідеологічні» розборки, протистояння, набіги, «прикордонні» сутички та боротьба, під час якої задовольнялися зв'язчя інстинкти⁶.

Колишні угруповання неповнолітніх чисельністю до ста осіб із певними ознаками розрізнення – черепами, металевими відзнаками тощо – втрачають сенс. На-

томість створюються мобільні групи з 10–20 осіб, які «працюють» під керівництвом дорослих, хоча в багатьох випадках вони виявляють і власну ініціативу: охорона більш «авторитетних» злочинців, обкладання «податками», знищення «на замовлення» торговельних наметів, участь у розбійних нападах тощо.

Як і раніше, ці групи мають дисципліновану, скуту страхом розправи організацію, законспіровані, створюють у разі потреби алібі, збирають для допомоги засудженим і їхнім сім'ям касу з грошей («общак») та навіть мають озброєння. Частина гуртів має гастролерський характер: викрадення автомашин, крадіжки в ільськській місцевості й інших місцях.

До недавнього часу такі групи були малочисельними та нестійкими і після скоєння злочину часто розпадались. У кінці 90-х років з'явилася тенденція формування організованих угруповань неповнолітніх із вираженим корисливим протиправним спрямуванням. Спільна злочинна діяльність має на співучасників значно більший негативний вплив, ніж злочин, здійснений самостійно. Крім того, у злочинних групах існує певна «спеціалізація», при якій одні, наприклад, здійснюють проникнення до помешкань та салонів легковиків, а інші шукають «клієнтів» для реалізації їм краденого. Неповнолітні до злочинних «акцій» залучають й інших однолітків, на практиці передаючи їм кримінальний «досвід», навчаючи, як скоювати злочини, як «замітати» сліди, як збувати крадене.

Небезпека скоєння злочинів неповнолітніми в групах полягає у тому, що єдина оцінка учасниками групи злочинних дій знижує їхнє відчуття особистої відповідальності, забезпечуючи оманливу анонімність і безкарність, стимулює мотиви, пов'язані з престижністю у групі. Крім того, у складі групи полегшується вчинення таких крадіжок, які важко здійснити одному. Наприклад, викрадення автотранспорту, крадіжки з кіосків, палаток, квартир і т. п. Це і є однією з особливостей злочинності неповнолітніх, які значну частину протиправних поступків здійснюють у групах.

Якщо характеризувати структуру групової корисливої злочинності неповнолітніх, то звертає на себе той факт, що жіноча злочинність неповнолітніх співвідноситься з чоловічою такого ж віку у пропорції 1:15, підтвердженням чого слугує статистика. Однак жіноча злочинність характеризується на відміну від чоловічої високою латентністю, оскільки багато злочинів скоюється ними вдома.

Отже, аналіз динаміки групової корисливої злочинності неповнолітніх дав змогу виділити низку важливих обставин: а) зростання групової корисливої злочинності неповнолітніх; б) рівень злочинності серед неповнолітніх в основному корелює зі станом загальної злочинності в Україні; в) висока латентність корисливої злочинності, що не дає змоги мати повне уявлення про її реальні масштаби; г) темпи росту крадіжок становлять 3 %. А в структурі злочинності неповнолітніх переважають крадіжки приватного майна (46 %); майна юридичних осіб (23 %), грабежі (6 %), розбійні напади (2 %), майже 10 % злочинів, скоєних неповнолітніми, так чи інакше пов'язані з наркотиками.

1. Криміногенна ситуація – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/mvs/control/uk/publish/article>. 2. Там само. 3. *Головкін Б.М.* Крадіжка як найтиповіший злочин неповнолітніх // *Часопис Київ. ун-ту права.* – 2004. – № 1. – С. 82. 4. Там само – С. 82. 5. Там само – С. 85. 6. *Злочинність в Україні:* Статист. зб. – К., 2006 – С. 14.